

KAZAK ULUSU VE KAZAK TARİHİ ÜZERİNE: DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ

Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Rektörü, Almatı/Kazakistan

**“Geçmiş toprak saçsan, gelecek sana taş atar”
(Kazak atasözü).**

ÖZET

Uzun asırlar konar-göçer yaşantıda olan Kazak halkı, Orta Asya coğrafyasında yerleşmiştir. Türk kökenli halklardan biri oldukları için dili, dini, tarihi ve kültürü ortak olduğumuz Kazak ulusu, kabilecilik ve sömürgecilik dönemlerini yaşadıkdan sonra XX.yüzyılın sonlarında bağımsızlığına kavuşmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti, bağımsızlığını aldığı 1991 yılından bu zamana kadar zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kullanarak ekonomik ve sosyal yönden hızla kalkınmış, siyasi istikrarı ve güvenliliği sayesinde dünyanın cazibe odaklarından biri haline gelmiştir. Çin ve Rusya gibi dünyanın büyük devletleriyle iyi komşuluk ve barış politikası ile dostluk ilişkileri içinde olan Kazakistan, yüzölçümü itibarıyla dünyanın 9. Ülkesi olsa da, nüfusu henüz 16.750 sayısını aşmamıştır. Kazakistan, çok uluslu ve çok dinli-kültürlü bir ülke olma özelliğinin yanında, dünyanın en zengin petrol, gaz, altın, kömür ve hububat merkezlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Ulusu, Kazak Tarihi, Orta Asya, Bağımsızlık.

ABSTRACT

On the Nation Qazaq and Qazaq History: Its Past and Present

The people of Qazaq who were in nomadic life for long centuries had settled in the region of Central Asia. The Qazaq people whom as one of the Turkish origins people we have in common in terms of language, religion, history and culture became independent at the end of 20th century following the period tribalism and imperialism.

From 1991 onwards, the Republic of Qazakistan has rapidly developed economically and socially using its great natural sources and it has become one of the affinity centres in the world with its political stability and security. Qazaqistan which are in good and peaceful relations with China and Russia is the 9th country of the world in terms of area but its population has not exceeded 16.750.000 yet. Qazaqistan is a country of multi-nations, religions and cultures and also one the biggest centres for fuel, natural gas, gold, coal and grain.

Key Words: Nation of Qazaq, History of Qazaq, Central Asia, Independence.

KAZAK TARİHİNE GİRİŞ

Makalemiz Kazakların tarih sahnesine çıkışından XX. yüzyılın sonlarında (1991) bağımsızlığını kazanmasına kadarki “*genel tarihi*”ni; yani ulus ve devlet olma sürecini, Bağımsız Kazakistan’ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumunu genel çerçevede ele almaktadır. Konular, Kazakça, Rusça, Türkçe, İngilizce ve Fransızca kaynaklar kullanılarak bilimsel anlayışla açıklanmaktadır. Maksatımız birtakım ekonomik ve sosyal çevrelerce, XXI.yüzyılın başlarında, “*Orta Asya’nın Parlayan Yıldızı*” olarak nitelendirilen Kazakistan ile Kazaklar hakkında okuyucuyu bilgilendirmektir.

“*Aslı bir Türk Halkları*” ve “*Türk Dilli Halklar*” diye adlandırılan günümüzdeki bağımsız ve yarı bağımsız çok sayıdaki halkın birbirine yakınlığı ve akrabalığı, konuştukları ortak dil, sahip oldukları ortak medeniyet ve yaşadıkları tarihten açıkça görünmektedir. “*Kendini bilmeyen geçmişini bilip değerlendiremez*” sözü bugün de anlamını koruduğu içindir ki, çağdaş Türk tarihçileri aslı bir Türk halklarını araştırıp ortaya koymaya önem vermektedirler. Özellikle Türkiye’de ve bu yıl bağımsızlıklarının 20.yılıni kutlamakta olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde genel tarih yazarları, kültür ve uygarlık tarihçileri, arkeologlar, filologlar, etnologlar vs. ilim adamları belirtilen alanda çok değerli eserler meydana getirmektedirler.¹

Genelde Asya kıtası, özelde Orta Asya coğrafyası birtakım etno-kültürel topluluğa mekan olmuştur. Tarihe ün salmış birçok millet ve devlet ile evrensel kültür ve uygarlığın beşiği de Asya ile Orta Asya’dır. İnsanlığın en eski yerleşim merkezlerinden olma özelliği taşıyan bu yerlerde ilkel insan toplulukları, “*Tarih Öncesi*” (Yazının icadından önceki devirler) kavimleri, taş, yontma taş, cıvalı taş, bakır dönemlerinin kabileleri ile “*Tarih*”ten (Yazıdan) sonraki devirlerde büyük

¹ Örnek olarak; S. Yoldaşbayulu, *Ejelgi jane Orta Ğasırdağı Kazak Elinin Tarihi*, Almatı 2010; A. K. Kurlandı, *Uranga Şıkkan Baktıbay*, Almatı 2010; Mehmet Saray, *Kazak Türklerinin Tarihi*, İstanbul 1993; Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, İstanbul 2008; Sabri Hizmetli- Sabit Yoldaşov, *Kazakistan Tarihindeki Ordabası Deviri*, Almatı 2004; Komisyon, *Köne Devirlerden Kazırgı Küнге Deyin Kazakistan jane Kazaktar*, Almatı 1994 (*En Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, çev. Abdulvahhab Kara, İstanbul 2007); Abduveli Kaydar, *Kazak Kandıy Halık?*, Almatı 2008; J.J. Şalgınbay, *Kazakstan vı Zavrubejnih İstoçnikah i Materiyalah*, Almatı 2009; J.J. Şalgınbay, *İstoriya Kazaskoy Kinijnoy Külturi (XIX yy.-1917’den 1991-2001)*, Almatı 2009; Şalgınbay, *Kazaskoy Kinijnoy Dela vı Dökümantah i Materiyalah (XIX-XX yy.)*, Almatı 2009; R. Grousset, *L’Empire de Stepe (Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzman, İstanbul 1980); Z. V. Toğan, *Bugünkü Türkillik Türkiistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981; Sabri Hizmetli, *Orta Ğasırlar Tarihi jane Örkeniyeti*, Çimkent 2003; Sabri Hizmetli, *Türk Halklarının Tarihnamesi*, Almatı 2011; S. Asfendiarov, *İstoriya Kazakstana*, Alma Ata 1935; Sabit Yoldaşov, *Kazakistanın Ontüstik Ömirinin Tarihi*, Almatı 2009; Mehmet Saray, *Rusya’nın Türk İllerinde Yayılması*, İstanbul 1975; H. Argınbayev, *Kazak Otbası*, Almatı 1996; W.W. Barthold, *Turkstan Mongol Şapkinşılığ Kezeninde*, Şıkarmalar, 1.cilt, Moskova 1963; Ş.Ş.Velihanov, *Şıkarmalar Jınağı 5 cilt*, Almatı 1984-1985; T.H. Ğabitov, *Kazak Medeniyetinin Tipologiyası*, Almatı 1998; M. Haydar Dulati, *Tarih-i Raşidi*, Almatı 2003; A. Z. Dosımbayeva, *Turkskii Kağanat*, Medeni Mura, Almatı 2006; L.N. Gumiliyev, *Köne Türrikter*, Almatı 1994; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001; *Kazak SSR Tarihi*, 2 cilt, Almatı 1981; K.R. Amancolov, *Türk Halklarının Tarihi*, 3 cilt, Almatı 2005 ; M. Ebusayitov, *Kazakistan Tarihi jane Orta Aziya*, Almatı 2001; G. Wambery, *Gas Tkukenvalkin Seinen Etnoloisehen Kng Etnoyapichen Beziehknuen*, Leipzig 1885; Hasan Kurt, *Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci*, Ankara 1998.

devletler ve uygarlıklar kuran Çinliler, Türkler, Rumlar, Hintliler, Japonlar, Persler ve Araplar gibi halklar yaşamıştır.

M.S. II-V.asırlardaki “ *Büyük Kavimler Göçü*”, genelde Asya, özelde Kazakistan, Orta Asya ve Doğu Avrupa’nın siyasi ve etnik haritasını önemli ölçüde değiştirdi. Türk asıllı “*Teie-le*”(Tirek) kabilelerinin birçok kolu Moğolistan’dan Doğu Avrupa’ya kadarki engin Orta Asya bozkırlarında hakimiyet kurdu. Hunlar, Uygurlar, Göktürkler ve Moğollar bu topluluklardan büyük imparatorluklar kuran Türk asıllı halklar olarak tarihe geçtiler.

Bunlardan VI.asırda Orta Asya’da siyasi hakimiyet kuran Göktürkler, yerleşik kabilelerin zenginliklerine sahip olmak amacıyla Orta Asya’ya yöneltiler; Mançurya’daki Kitanları ve Kırgızları yönetimleri altına aldılar. Çin devleti de düzenli olarak Asya’nın en güçlü devleti olan Göktürk Hakanlığına vergi verdi.

Ancak, Göktürkler iç çekişmeler sonunda, Doğu Göktürk Kağanlığı (582-593) ve Batı Göktürk Kağanlığı (603-704)olarak ikiye bölündü.

Kazak tarihçileri genellikle Göktürk Kağanlığını, kendi devrindeki Türk Kağanatı, yani Türk Kağanlığı olarak adlandırmakta ve Batı Türk Kağanatını kendilerinin ilk devleti saymaktadır.

Kazakistan toprakları VI.asırda Göktürk Hanlığının idaresinde oldu.²

Tarihte Kazaklar ve Kazakistan

Günümüzde bağımsız bir millet olarak Orta Asya’da- Hazar Denizi’nden Çin sınırına kadar uzanan coğrafyada yaşayan Kazaklar’ın ne zaman tarih sahnesinde yer aldığı konusu tartışılmaya devam etmektedir. Genellikle kabul edilen görüşe göre Kazaklar, Ebulhayır Han’a uymayan bir topluluğun Çu ve Talas nehirleri arasında özgür (başiboş, yani belli bir yerde ve yönetim altında olmadan konar-göçer şekilde yaşantı süren) yaşamaya yönelmesiyle ortaya çıkmışlardır.³

Şöyle ki, “ *Tarih-i Raşidi*” ve yukarıda belirtilen kaynaklarda, kazak teriminin Yedisu’ya göçüp yerleşen Canıbek ve Kerey’in başkanlığındaki siyasi topluluğu ifade etmek için kullanıldığı belirtilmektedir. Bu topluluk önceleri “ *Özbek-Kazaklar*”, sonra “*Kazaklar*” diye isimlendirildi. XV. Yüzyıla gelindiğinde “ *Özbekler*” ve “*Kazaklar*” denilen terimin etnik önemi kalmadı; yalnızca Doğu Deşt-i Kıpçak’taki Türk topluluklarının politik grubunu ifade etti. Amancolov, bu konuda XVI. yüzyılın başında İbn Ruzbehan İsfehani’nin şöyle dediğini bildirmektedir: “ *Özbekler’e üç halk girmektedir; onların birincisi Şeybaniler, ikincisi çalışkanlığı ve kahramanlığı ile dünyaya ün salan Kazaklar, üçüncüsü ise Hacı Tarhan*

² Bakınız: A.K. Kulandı, *Uranga Şıkkan Baktıbay* (Cenge Çıkan Baktıbay), Almatı 2010, s. 7-8; Ş.Ş.Velihanov, *Türkistanın Külli Tağdırı*, Almatı 1992, s. 5-9; A. Kara, *En Eski Devirlerden Bugüne Kazakistan ve Kazaklar*, s. 90-92, 130-132; S. Yoldaşbayulı, age., s. 130-147; Ahmet Taşağıl, *Batı Turik Medeniyetinin Kurulması ve Tardu Kağan Sayasatının Negizderi*, Astana 2009, s. 75; Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, C.I, s. 79-85, 2. bas., Ankara 2003.

³ K.R. Amancolov, *Türki Halıklarının Tarihi*, Almatı 2005, 3. cilt, s. 3-13 ;Ğ. Esim, *Kazak Ulusunun Kazak Eline*, Almatı 2010, s.7 vd.

(Astrahan)'ın yöneticisi olduğu Mangıtlar".⁴

Aynı yerde o, Fars-Tacik şairi Firdevsi'nin (X-XI. asırda yaşadı) "Şahname" isimli destanında Kazakları, "en eski devirlerde yaşayan bir halk" diye ifade ettiğini nakletmektedir.⁵

"Kazak" kavramının "kay" ve "sak" kabilelerinin birleşik adı "kay-sak" (kazak) olduğu ve bu ad ile tarih sahnesine çıktıkları da ileri sürülmektedir.

Aslında, "Kazak" sözünün etimolojisi de tartışmalıdır. "Kendi başına buyruk hareket eden, yiğit, cesur, bekar" anlamlarına gelen "Kazak" kavramının tarihte ne zamandan itibaren kullanıldığı da kesin olarak bilinmemektedir.⁶ Bu bakımdan çok farklı anlamda ve alanda kullanılmaktadır. Vuran-kıran, asan-kesen, öldüren-yağmalayan, haydutluk eden (eşkiya veya mafya) kişi ve kişilere lakap olarak verildiği gibi, Türkiye'de hem erkek giyisisine hem de hanımına sert, katı veya acımasız, kaba davranan, sevecen ve hoşgörülü olmayan, ev işlerinde eşine yardım etmeyen koca (taşfırın erkek) için de "kazak" sözü kullanılmaktadır.

Kazakların kökeni, gerçekte, Sakalar, Hunlar ve Göktürkler'den başlamakta-
dır. Böylece Kazak kavminin en eski zamanlarda yaşamış olan Türk kavimle-
rinden olduğu ilmi bir hakikat olarak ortaya çıkmaktadır.⁷

"Türk" sözü tarihte ilk olarak Çin yıllıklarında kullanılmıştır. Tarih kaynakları da, VI-VIII. asırlarda Büyük (Ulu) Topraklarda Türk Kaganlığı'nın yaşadığını söylemektedir. Türk Kaganlığı, dili ve dini aynı uluslardan oluşan bir devlet idi. Bu durum, Kazak, Özbek, Kırgız, Uygur, Oguz, Başkurt, Tatar ve benzeri aslı-dili bir toplulukların "akraba halklar" olduklarını da ortaya koymaktadır.⁸

Bununla beraber "kazak" sözünün, Kazak Hanlığı'nın kuruluşundan çok önce, IX. asırdan itibaren kullanıldığı belirtilmektedir.⁹ Macar asıllı İngiliz doğubilimci alim German Wambery'nin konumuzla ilgili görüşü şöyledir: "kazaklar çok

⁴ Kazak etnoniminin çıkış tarihi bugüne kadar araştırmacılar arasında tartışılmaktadır. İlk önce sosyal anlamda kullanılan bu sözün aslı, W.W. Barthold'a göre, "öz ilinden, kabilesinden, aşiretinden bölünerek, başıboş, haydutluk-eşkiyalık yaparak yaşayan adamlar" anlamını vermektedir. ⁴ Muhammed Haydar Dulati'nin, 1541-1542 yılları arasında yazdığı "Tarih-i Raşidi"de; komisyon tarafından Kazakça ve Rusça yazılan "Köne Devirden Kazırgı Küñge Deyin Kazakistan Tarihi", Almatı 1994-1998 (Abdulvahab Kara onu "Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar" adı ile Türkçeye çevirdi, Selenge yay., İstanbul 2007) isimli eserde; Abduveli Kaydar'ın "Kazak Nasıl Bir Halk" (Kazak Kandı Halık?, Almatı 2008) adındaki kitabında; Mehmet Saray'ın "Kazak Türklerinin Tarihi" (İstanbul 1993) isimindeki eserinde; K. R. Amanolov'ın "Türki Halıktarının Tarihi", isimli 3 ciltlik çalışmasında "Kazaklar" hakkında geniş etno-kültürel açıklamalar verilmektedir.

⁵ K.R. Amanolov, a.g.e, s.121; ayrıca bu konuda bkz.; Keith Hitchins, a.g.e., 25. Cilt, s.133; S. Yoldaşbayulu, a.g.e., s. 6

⁶ Komisyon, Köne Devirden Kazırgı Küñge Deyin Kazakistan jane Kazaklar, Almatı 1994(En Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, çev. A. Kara, İstanbul 2007, s. 173 vd.

⁷ Keith Hitchins, age., 25. Cilt, s.134; A. Kara, age., s. 52 vd, 93 vd; al-Kulandı, age., s. 131-143.

⁸ A. Kara, age., s. 92-93; S. Yoldaşbayulu, age., s. 120-130; A. Taşağıl, Batıs Türk Medeniyetinin Kurululu jane Tardu Kağan Sayasatının Negizderi, Medeni Mura, Astana 2009, s. 75 vd.

⁹ Abduveli Kaydar, Kazak Kandı Halık?, Almatı 2008, s. 2-6; Sabit Yoldaşov, Kazakistanın Ontstık Ömrinin Tarihi, Almatı 2009, s. 1-15.

eskilerden gelen bir halktır".¹⁰

"Kazak" adının "has"(kas) ve "sak" isimli iki kabilenin birleşmesiyle "kas-sak"(kazak) anoniminin oluştuğunu söyleyenler de vardır.¹¹

Kazakistan'ın yeni 5 ciltlik tarihinin 2. Cilt yazarları, yukarıdaki görüşleri değerlendirdikten sonra şu açıklamayı yapıyorlar: "IX-X.asırlarda Doğu Deşt-i Kıpçaklarının arasında "kazak" unvanı ile sosyal, fakat XI-XII.asırlarda etnik-sosyal toplulukların var olduğu söylenebilir. Yani "kazak" adı önce halka verildi, sonra kabilenin(topluluğun) adına dönüştü".¹²

"Kazak" adındaki halk, bin yıldan fazla bir süreyi kapsayan çok önemli politik ve sosyal gelişmelerin doğurduğu bir topluluktur. Bu tarihi süreçte kazak halkı önce aşiret-kabile olarak oluştu, sonra kabileler birliği ve toplum-ulus seviyesine yükseldi. Tarihin her devrinde bu kabilelerin başından çok önemli olaylar geçti. Kazak kabileleri zaman zaman birleşip "bir atanın evladyız" diyerek birbiriyle çok iyi ilişkiler içinde de yaşadılar, bazen de onlardan güçlü olanlar zayıfları yok etmek için çaba harcadılar. Her şeye rağmen Kazak da, zamanla, başka uluslar gibi, dini bir, dili ve kültürü bir ulus haline gelmeyi başardı.¹³

Fars memleketinin tarihçileri ve seyyahları, XII. asrın başında, günümüzdeki Kazakistan'ın yerinde yaşayan toplulukları "Kıpçaklar"¹⁴, Hazar Denizi'nin sahillerinde yerleşen Kıpçakları ise "Deşt-i Kıpçak" diye adlandırmışlardır.

1200-1212 yıllarında Karadağ ile Sırderya otlaklarını Muhammed Harezmsah basıp aldı, böylece Karahanlı devletinin varlığına son verdi. Bu sırada Yedisu bölgesinde yaşayan Karluk Hanlığı da en zayıf dönemini yaşıyordu.¹⁵ Kara İrtiş bölgesi ile Altay havzası ise Nayman Hanlığı'nın hakimiyetindeydi. Moğol hükümdarı Cengiz Han, 1204-1206 yıllarında Tatar, Kereyt uluslarını ve Nayman Hanını yenerek, Yedisu'yu kendine bağladı.¹⁶

XIV-XVI.asırlarda , Yedisu'da Moğolistan ve Aksak Timur Emirliği, Sırderya'da da Şeybaniler egemenlik kurdu.

Bu durumda, "Kazak" adının IX-X.asırlardan itibaren kullanılmaya başladığı;

¹⁰ German Wambery, *Gas Tkukenvalkin Seinen Ethnolisehen Kng Etnoyapichen Beziehknuen*, Leipzig 1885, s. 3.

¹¹ German Wambery, , s. 19; bu konuda ayrıca bkz.: Amancolov, age., 133 vd; Ş. Velihanov, *Kırgızskoy Radoslovie*, s.158-160

¹² A. Kara, age., s. 52-65; 140-156; M. Ebuseyitov, *Kazakistan Tarihi Jane Orta Aziya*, Almatı 2001, s. 17.

¹³ Al-Kulandi, age, s. 48 vd.; Amancolov, age., s. 123-28, 130 vd.; S. Yoldaşbayulı, age., s.7-11.

¹⁴ Kıpçak Hanlığı (XI yy. başı-1219); Altay dağının kuzeyi ile İrtiş civarında yaşayan Kıpçak kabileleri, Kimeklerle birleşerek siyasi bir "Kabileler Birliği" oluşturdular. XI.asırda Kimek Kağanlığı dağıldıktan sonra, aynı topraklarda Kıpçak Hanlığını kurdular. Oğız Yabgusu'nu Sırderya'nın orta ve aşağı kesimlerinden Aral ve Hazar bozkırlarına doğru uzanan yerlere yerleştirdiler. Artık "Oğız Bozkırları", "Deşt-i Kıpçak" ülkesi olmaya başladı. XI.asırda Doğu Avrupa içlerine doğru ilerlediler; Rus, Bizans ve Macar halkları ile ilişkiler kurdular.

Kıpçak Hanlığı'nın varlığına Harezmsah devleti son verdi.

¹⁵ Karluk devleti (756-940), Altay dağı ile Balkaş Gölü'nün doğusundaki bölgelerde hüküm sürdü.

¹⁶ Amancolov, a.g.e., s. 130; S. Yoldaşbayulı, a.g.e., s.7.

bundan önce ise “Alaş” isminin kullanıldığı söylenebilir. Öyleyse, yurdundan uzaklaşan, ulusundan ayrılan göçebeli akraba topluluklar “ Kazak” diye adlandırılmıştır.

Gerçekte Kazak halkı, dün dünyaya gelen, tarihi olmayan bir halk değil; eskiden beri devleti, dili, medeniyeti, yurdu ve milli mirası bulunan köklü bir kavimdir. Kazak adı, eski devirlerde, uzak-yakın yurtlarda, yani Kazak Hanlığı kurulduktan çok önceleri bilinmektedir.¹⁷ Bununla birlikte, Kazak halkının varlığını XVI.yüzyıldan, Kazak Hanlığı'nın kuruluşundan çok sonra başlatan tarihçiler de küçünmeyecek sayıdadır. Onlardan Abdulvahhab Kara, “Kazakistan ve Kazaklar” isimli çeviri eserinin arka kapağında şunları söyler: “ Kazaklar, XVI.yy'da Orta Asya'daki değişik Türk boylarının karışımıyla tarihçilerin gözleri önünde oluşmuş bir halktır.Türktürler. Dilleri de Türkçedir.”¹⁸

Kazakların Millet Oluşu (Kabilecilikten Kazak Ulusuna Geçiş)

Kazak halkının etnik oluşumu meselesinin ilmi yönden ortaya konması da araştırılması da karmaşık bir konudur. Üstelik bu konu, hem Kazakistan'ın hem de Avrasya'nın geniş etno genetik süreçlerinde yer alan halkların yaşadıkları komşu bölgelerin tarihinin de incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan, dilbilim ve antropoloji alanlarında yapılması gereken bu tür araştırmaları da, Kazakların Hint-Avrupa ve Türk Ailelerine mensubiyetlerinin incelenmesini de bir tarafa bırakıp, şimdilik M. Ö. III-I. bin yıllardan bu yana Avrasya Bozkırlarında yaşadığı tesbit edilen Kazak topluluklarının Ulus olma sürecini kısaca değerlendirelim.

Gerçek şu ki, M.Ö. I. bin yılın başlangıcında, Kazakistan ve Orta Asya dahil olmak üzere Avrasya'nın büyük bir bölümünde etnik ve ırki etnik gelişmeler yaşandı. Birçok etkenlerle yeni bir etno kültürel evre oluştu. Sonuçta, bölge kabilelerinin eski kültürel ve tarihi varlığının temelleri köklü değişikliğe uğradı da, proto Türk etno kültürel toplumuna geçiş süreci tamamlandı.¹⁹

Bundan sonraki dönemde göçebe kabilelerin batıya doğru bölgesel göçleri meydana geldi ve Kazakistan topraklarında çeşitli Türk lehçelerini konuşan “ Göçebe Federasyonları” kuruldu. Moğol saldırıları sebebiyle İdil-Altay arasındaki bölgeye (Kazakistan) göçüp yerleşen Kazak kabileleri, burda, Türk, Sibir ve Moğol asıllı kavimlerle de karışarak “ Kazak Halkı”nı oluşturdular.

Bu halk uzun süre özgür ömür sürdüyse de, bir yarım asır kadar Moğol hakimiyetinde yaşadılar.²⁰ Daha sonra varlıklarını Timurlular Devleti bünyesinde

¹⁷ Amancolov, a.g.e., s. 134-142; S. Yoldaşbayulı, a.g.e., s. 6 vd.; A. Taşağıl, a.g.e. Makale, s. 75-76.

¹⁸ A. Kara, a.g.e., s.132.

¹⁹ A. Kara, a.g.e., s. 173-180.

²⁰ Moğollar, Moğolistan'ın Türk kökenli göçebe ve yarı göçebe halkı. Moğol halkı XI-XVI.asırlar arasında (XI.asrın sonu, XVI.asrın başlarında) yaşadı; Moğol Devleti'nin yıkılması sonucu Moğol halkı, kazak,kırgız, uygur, özbek halklarının bünyesine dahil oldu.

Moğol Devleti, XIII. yyıl başlarında Moğol İmparatorluğunun kurulması, Orta Asya, Kazakistan ve Avrupa devletleri ile halklarının tarihini önemli ölçüde etkiledi. Moğol istilaları Avrasya bölgesinde →→

devam ettirdiler. XV.yüzyılda, Ebulhayır (1428-1468) idaresindeki Kazak toplulukları, Timur'un oğullarının idaresinden ayrılarak teşkilatlandılar ve Kazak Hanlığı(devleti)nı kurdular.²¹

İlk Birleşik Kazak Hanlığı XVI.asırda Kasım Han(1503-1523) tarafından kuruldu. Hızla artan kazak nüfusu XVII.asrın sonlarına doğru bugünkü Kazakistan'ın sınırlarına kadar yayıldı.²²

Kazaklar zamanla bu birleşik ve tek otorite merkezli yönetimden “*üç otoriteli-merkezli*” yönetim sistemine geçtiler. Bir anlamda, yeniden “*kabilecilik*” idaresine döndüler ve “*büyük, orta, küçük cüz-kabile*” unvanlarındaki topluluklar (kabileler) olarak varlıklarını sürdürmeyi benimsediler. Ancak, özellikle Kalmuklarla olan savaşlarda bunun yararlı olmadığını görerek, yeniden bir otorite etrafında toplandılar. “*Ordabaşı Kurultayı*”nda “*Kazak Halkı*” olarak yaşama kararı aldılar.²³

Kazaklar, Kasım Han zamanında (1503-1523) merkezi idareyi kurmaya başladılar. Ne var ki onlar, Kasım Han'ın yerine tahta oturan oğlu Tahir Han devrinde (1523-1533), merkezi idare bozularak yeniden “*ordalar*” veya “*cüzler*” etrafında birleşmişlerse de, Kasım Han'ın küçük oğlu Aknazar zamanında (1558-1581) tekrar biraraya toplandılar ve “*merkezi otorite*” altında yaşamaya başladılar.

Tevekkel Han devrinde (1583-1598), bu merkezi idare gelişerek varlığını sürdürdü; Taşkent, Semerkant ve Yesi şehirleri ele geçirilerek devletin sınırları Maverannehir'e kadar uzandı. Tevekkel Han 1598'de, Buhara'da son seferinde mağlup olurken, yeğeni Oras Muhammad Han da, Sibiry'a da Ruslara yenildi ve esir düştü. Ruslar, Oras Muhammed'in serbest bırakılması karşılığında Tevekkel Han'ı, Sibiry Müslümanlarının istiklalini savunan Küçüm Han'la savaşmaya mecbur etti. Neticede bu iki Han'ın orduları savaştilar iki taraf da büyük zayıf ve zayıf düştü; böylece Ruslar amacına ulaşmış oldu.Tevekkel Han'dan sonra tahta oturan İşim Han zamanında da (1598-1628), Tavke Han devrinde de (1680-1718) Rus tehditleri ve saldırıları artarak devam etti.²⁴

Belirtilen devirlerde Kazaklar bir yandan Oyratlar, Kalmuklar ve Cungarlar, öte yandan Ruslar ile savaşmak zorunda kaldılar.

→ →
yaşayan halklar ve kabilelerin yerleşik düzenini, birbirleriyle olan ilişkilerini alt üst etti. Ancak Moğol kabileleri, Türk kabilelerinin birçok örf-adetlerini benimsediler.
Moğollar 1218-19 yıllarında komşu ülkelerin birçok halkını hakimiyetleri altına aldılar.XII.asırda Naymanlar ile Kıpçakları önlerine katarak Batıya doğru ilerlediler. Böylece Moğolların yaşadıkları topraklar Kuzeyde Baykal, İrtiş ve Yenisey ile Gobi çölüne kadar uzanan geniş arazileri kapsadı. Yedisuyu hiçbir direnme ile karşılaşmadan işgal ettiler. Karluk Devletinin yöneticisi Arslan Han, 1210-1211 yılında Cengiz Han'a tabi oldu. Bu durum Moğollara Güney Kazakistan üzerinden Orta Asya'ya açılma imkanı sağladı.

²¹ N. Wambery, a.g.e., s. 79; Amancolov, a.g.e., 1.cilt, s.123 vd; *Kazak SSR Tarihi*, 2. Cilt, s. 263-265.

²² Amancolov, a.g.e., 1. Cilt, s.140; S. Yoldaşbayulı, a.g.e., s. 9, 118.

²³ Ordabaşı Kurultayı ve Kararları hakkında geniş bilgi için bkz: Sabri Hizmetli-Sabit Yoldaşov, *Kazakistan Tarihindeki Ordabası Deviri*, Almatı 2004; al-Kulandı, a.g.e., s. 138.

²⁴ Amancolov, a.g.e., 1. Cilt, s. 140-156; S. Yoldaşbayulı, a.g.e., s. 80-114.

Tavke Han birleşik Kazak Hanlığı'nın son hükümdarı oldu.

Tarihte Kazak Devletinin Kuruluşu

Kazak halkının özel devlet kurma, sosyal ve ekonomik istiklal alma yolundaki talebi onları harekete geçirdi. XV.yüzyılda, yaklaşık 1470-1471 yıllarında (Hicri 875), günümüzdeki Kazakistan sahasında “*Kazak Hanlığı- Devleti*” kuruldu. Bu yeni idari yapıyı gerçekleştiren Cengiz Han evladından Uruc-Örik Han'ın torunları Kerey ve Canıbek Hanlar oldu. İlk Kazak Hanları olan Kerey ve Canıbek Hanlar, kendilerine bağlı topluluklar ile Ebulhayır Hanlığı'ndan ayrıldılar ve 1456 yılında Moğolistan'a göçüp geldiler.²⁵

Kerey ve Canıbek sultanların Ebulhayır Hanlığı'ndan ayrılışı hakkında Muhammed Haydar Dulati şunları söylemektedir: “ *O devirde Deşt-i Kıpçak'ı Ebulhayır idare etti. O, Coşi evladından çıkan sultanlara gün göstermedi. Neticede Kerey ile Canıbek, ondan ayrılıp Moğolistan'a göçüp vardı. Esen-Ruka Han onları kucaklayarak karşıladı. Onlara Moğolistan'ın batı sınırındaki Şu ile Kazıbaşı bölgelerini verdi. Kerey ve Canıbek sultanlar buralara yerleştikten sonra Ebulhayır Hanlığı büsbütün dağıldı; onların önemli bölümü de Kerey ile Canıbek'e katıldı.200 bin dolayındaki bu yeni katılanlara “ Özbekler-kazaklar” adı verildi. Kerey ve Canıbek Hanlar 1465-1466 yıllarında başkanlık (Hanlık) etmeye başladılar.*”²⁶

Ebulhayır öldükten sonra Özbek ulusunda iç karışıklık başladı. İmkanları olanlar rahat, huzurlu ve güvenli bir hayat sürmek amacıyla Kerey ile Canıbek Hanların yanına geldiler. Ulu Bölge (Deşt-i Kıpçak) göçmenlerinin onlara katılan kısmı “ *Kazaklar*” diye çağrıldı.²⁷ Böylece yeni bir etnik topluluk-Kazak Hanlığı ve onu Tanrı'nın emriyle 350 yıldan fazla bir süre yöneten Cengiz evladının bir kolu daha dünyaya geldi.²⁸

Kurulan Kazak Hanlığı'nın önünde üç önemli iş vardı:

- 1.Deşt-i Kıpçak sahasında hayvancılıktan yararlanma düzenini önceki gelenek üzere yeniden kurmak,
- 2.Doğu ile Batı arasındaki Kervan Yolu üstünde, Sırderya boyundaki Sıgnak, Sozak, Otırrar, Yesi ve benzeri şehirleri Kazak Hanlığı'na bağlamak,
- 3.Dağınık haldeki Kazak boylarını biraraya toplamak, bir halk olarak birleştirmek.²⁹

Yukarıda belirtilen ve günümüzde de Güney Kazakistan'ın önemli ilçeleri olarak varlığını sürdüren bu şehirler Ak Orda'nın ve Ebulhayır Hanlığı'nın önemli siyasi, idari, ticari ve ekonomik yerleşim merkezleri idi.

²⁵ El-Kulandi, a.g.e., s. 8; Amancolov, a.g.e., s. 142 vd.

²⁶ Dulati, a.g.e., s. 47; Amancolov, a.g.e., s. 147-152.

²⁷ A. Kara, a.g.e., s. 203-204.

²⁸ Amancolov, a.g.e., 1. Cilt, s. 144-162; S. Yoldaşbayulı, a.g.e., s. 9-23;

²⁹ El-Kulandi, a.g.e., s. 141; Amancolov, a.g.e., 1. Cilt, s. 148; A. Kara, a.g.e., s. 146-157

Kazak Hanlığı ilk önce Batı Yedisu bölgesinde(Şu ile Talas nehirlerinin kenarlarında) yerleşti. Burada, onlar için “ Kazak” unvanı kullanıldı. Kazak Hanlığı, Deşt-i Kıpçak’tan gelenlere yerli aşiretler ve kabileleri de kattı.Yedisu’daki Kazaklar, yukarıda ifade edildiği üzere, 1462 yılında, Moğolistan Hanı Esen Buka öldükten ve devleti feodal idarelere bölündükten sonra Kerey ve Canıbek sultanların idaresine girdiler. Ayrıca, Ebulhayır idaresinden ayrılıp, göçüp gelen Kazak toplulukları Kazak Hanlığını geliştirmeye başladılar. Savaş gücünü artıran ve Yedisu’da güven kazanan Kerey ile Canıbek sultanlar 1465’de Ebulhayır öldükten sonra Doğu Deşt-i Kıpçak’ı yönetmek için, Coşi evladından gelen hanlara karşı mücadeleye giriştiler.³⁰

Ancak, XV.asrın ortasında, Ebulhayır Han öldükten sonra onun idaresindeki göçmen kabileler birliği bozuldu; “Kazak, Özbek Hanlığı” diye ikiye bölündü. Kazak Hanlığı önceki Coşi ulusunun Doğu ülkesini(Ak Orda yeri) merkez yapıp Yayı, Ertiş(İrtiş), Tümen ve Sırderya boylarında kondu. XV.asrın sonu ve XVI.asrın başlarında bunlara Moğolistan ülkesinde yaşayan Ulu Cüz kazakları(Üysinler, Dulatlar) katıldı.³¹

Artık kazak halkının belirli bir yeri-vatanı oldu ve onlar aynı dilde konuştu, gelenek-görenekleri de birbirine çok yakındı.³²

Kazak Hanlığı’nın bünyesinde önceki 4 Hanlığın(Ebulhayır Hanlığı, Nogay Hanlığı, Moğolistan Hanlığı, Sibiryta Hanlığı) topluluklarının çoğunluğu yer aldı, Kazak Hanlığı’na katıldı.

Bununla birlikte, Kazak Hanlığı’nın tarihi XV.asrın ikinci yarısından başlar.³³ Yani, XV.asrın 70.yıllarında yeni devletin sınırları yavaş yavaş belirlenmeye başladı. Kazak Hanlığı, bünyesine giren yeni etnik toplulukların (Kıpçaklar, Naymanlar, Kereyitler vb.) katılması ile oluştu.³⁴ Kazak hanlarının Ebulhayır evladı Haydar Han ile Muhammed Şeybani Han da, bölgenin göçebe topluluklarını idare etmek, kazakların etnik yerleşim merkezini oluşturmak yolunda mücadele

³⁰ Keith Hitchins, “Kazaklar”, *İslam Ansiklopedisi*, 25. Cilt, s. 133; Amanolov, a.g.e.,s. 142; A. Kara, a.g.e., s. 52-69.

³¹ Üysinler(Usunlar veya Wusunlar); Yedisu topraklarında, Orta Asya’nın içlerinde yaşadılar ve M.Ö.II.asırda(160 yılında) Saka kabilelerini hakimiyetlerine aldılar ve “Kunmo”(Kunbey) adı verilen devleti kurdular.Ancak Üysinlerin ana vatanları İli havzası idi.Doğuda Hunlar ile komşu oldular. Güneyde ise devletin sınırları Fergana’ya dayandı; Batı sınırları da Çu ve talas üzerinden Kanglılara ulaşmaktaydı. Çin ile iyi komşuluk ilişkileri bulunan Kunmo devleti hükümdarlarının Çin prensleriyle evlendikleri bilinmektedir. Bkz. A. Kara, a.g.e., s. 75-80.

³² Amanolov, a.g.e., s. 156; S. Yoldaşov, *Kazakistanın Ontistik Ömirinin Tarihi*, s. 52.

³³ S.Yoldaşov, a.g.e., s. 15 vd.

³⁴ Naymanlar, Orta Asya’da XII.asırda Kereyitler(Kereyler) ile Merkitlerin dahil olduğu “ Nayman Birliği”ni kurdular. Naymanların kökenleri karmaşıktır. “ Sekiz Oğuzlar” ile de ilişkilendirilen Naymanlar, Orhun nehrinden İrtiş’in yukarı kısımlarına kadar uzanan topraklarda bölgenin en büyük devletlerinden birini kurdular.

Selçuklular ile yapılan uzun süreli savaşlarda oldukça zayıf düşen Oğuz Birliği (Yabgu Devleti) ise, Kıpçak saldırıları sonunda parçalandı. Oğuz kabilelerinin artıkları Dest-i Kıpçaktaki Türk kabileleri içinde eridiler.

Oğuz devleti(IX-XI yüzyıllar), birçok kabilenin(24 kabilenin) birleşmesi sonucu kuruldu; Sırderya’nın orta ve aşağı kısımlarında, Aral çevresi ile Doğu Hazar bölgesinde yaşadı. Bkz. Sabri Hizmetli, *Oğuz Tarihinin Kaynar Közderi*, Medeni Mura, Astana 2009, s. 57 vd.

ettiler. Sırderya boyundaki şehirleri alıp kendilerine bağladılar.³⁵

Aslında, XIV-XV. yüzyıllar Kazakistan tarihinde önemli bir yere sahiptir.Çünkü bu dönemde Kazak halkının çeşitli Türk ve Moğol topluluklarından oluşma süreci sona erdi ve mahalli etnik unsurlara dayanan bir Kazak Hanlığı-Devleti ortaya çıktı. Bağımsızlık yolundaki halk mücadeleleri Kazakistan'ın tabii olduğu Altın Orda ile Çağatay devletinin çöküş sürecini hızlandırarak Moğol işgallerinin ekonomik ve sosyal sıkıntıları azaltıldı. Kazakistan'ın güneyindeki ekonomik ve sosyal durum iyileşti, tarım ve hayvancılık gelişti.³⁶

Kazakistan tarihinin bu kritik devrinde Moğol ulusları, yani Cengiz evladının Deşt-i Kıpçak ve Orta Asya'daki idari birimleri çöktü ve bu dönemin sonlarında Kazakların kendi devleti olan “ *Kazak Hanlığı*” tam olarak kuruldu.³⁷

Moğol döneminden sonra, bu bölge halkının siyasi hayatının gelişmesi, mahalli etnik unsurların temelinde Ak Orda, Moğolistan, Ebulhayır Hanlığı(Göçebe Özbek Hanlığı) ve Nogay Ordası gibi devlet yapısının ortaya çıkmasıyla gerçekleşti.

XIV ve XV. yüzyıllarda Kazakistan halkının siyasi dağılımının sürmesi Kazak halkını oluşturan etnik yapıda “ *üç cüz*” sisteminin ortaya çıkmasında çok etkili oldu.³⁸

Kazakistan Hanlığı(1128-1213),bazılarına göre, önemli ölçüde Orta Asya'daki Kiden kabilesinden meydana gelmiştir. Kurulan Hanlık, Yedisu, Güney Kazakistan, Maverunnehir ve Doğu Türkistan topraklarında yaşamıştır.³⁹

Zamanımıza kadar Kazakların kurduğu devlet-hanlık hakkında fikri tartışma olmadı. Aynı şekilde Kazak halkının politik durumları da başka olaylarla gölgelendi de, ilmi yöntemlerle ortaya konmadı. Ancak bu durum yalnızca Kazak toplumuna özgü olmayıp, etnik olarak yapılanıp gelişmekte olan tüm halkların tarihlerinde vardır.

Bu durumda, XV.asrın birinci yarısında, Ak Orda iç karışıklıklar ve feodallık çekişmeler sonunda, 1428'de yıkıldı ve devlet feodal yönetimlere bölündü. Önceki Ak Orda Hanlığı'nın yerine “ *Ebulhayır Hanlığı*” ile “*Nogay Birliği*” kuruldu.Şeybani neslinden gelen Ebulhayır Han, daha önce Orda-Esen nesli idare eden Ak Orda'ya bağlı Doğu Deşt-i Kıpçak'ta 40 yıl(1428-1468) hakimiyet kurdu. Ancak, Deşt-i Kıpçak topraklarından yararlanma problemleri XV.asırda Ak Orda'nın sosyal ve ekonomik yapısının bozulmasına sebep oldu.Göçebeliler topluluklar yazlıklara, kışlıklara, otlaklara ve yaylalara zamanında varamaz oldu. Öyle

³⁵ Amancolov, a.g.e., s. 142 vd.; Keith Hitchins, a.g.e., 25. Cilt, s.134; Z. V. Toğan, *Bugünkü Türki Türikân ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s.160.

³⁶ R. Grousset, *L'Empire de Stepe*, (Bozkır İmparatorluğu, çev. M.R. Uzmen, İstanbul 1980), s. 465 vd.

³⁷ M. Joldasbekov, *Turkskiimir Avrazii vı Konteksti Razvitiye Kulturi Zapadnih Turkov*, Medeni Mura, Astana 2009, s. 9-11.

³⁸ Amancolov, a.g.e., C. I, s. 143.

³⁹ S. Yoldaşov, a.g.e., s. 8, 50-52.

ki, artık halk Ebulhayır'ın idaresinden kurtulma ve kendi yollarını kendilerinin belirlemesi vaktinin geldiğine inandı. Kerey ve Canıbek Hanlar idaresindeki kavimler gibi, kabileler de öz vatanlarından göçüp başka yerlere gitmeyi uygun gördüler. Ebulhayır'ın 1456-57 yıllarında Kalmuklar ile yapılan savaşlarda yenilmesi ve büyük itibar kaybetmesi üzerine, Moğol asıllı idareciler, özellikle de Kerey ve Canıbek Hanlar bu durumdan yararlanmaya çalıştılar.⁴⁰ Böylece, “*Kazak Hanlığı*”nın kurulma süreci tamamlanmış oldu.

Kazak Hanlığı'nda devletin üst yönetimi hanın elinde olsa da, ülke yönetimi sisteminde bütünlük gözlenmedi. Çünkü, tüm göçebeli ülkelerdeki gibi, büyük-lü-küçüklü maliklerden, uluslardan meydana gelen Kazak toplumu, yönetici ailenin mülkü sayılmadı.⁴¹

Kazak Hanlığı'nın (Devletin) kurulması Kazakların “ulus” olma sürecine temel oluşturdu. Zira ulus olmak, XV-XVI. asırlarda, göçmen (göçebeli) Kazakları birleştirip bir merkezde buluşturan idari-siyasi düzenin temel amacıdır. Cengiz neslinden sıradan bir insana kadar tüm sosyal topluluklar ve oluşumlar ulus temelinde varlıklarını sürdürürlerdi. Ulusun ilk sosyal kurumu olan ailenin üyelerinin içine hizmetliler ile yardımcıları da girerdi. Dolayısıyla, büyük aileler ve bu ailelerden oluşan aşiretler-kabileler ulus-halk varlığının temelini meydana getirirlerdi.⁴²

Kazak Hanlığı-Devleti (XV-XVII. Asırlar)

Kazak halkı, Kazakistan yerini mekan tutan eski yerli topluluklardır. Bunlar Sakalar, Üysinler, Kangoylar, Kanlılar olup, Batı Türk Kağanlığı topluluklarının temelinde kuruldu. Yedisu ile Güney Kazakistan'daki Türk topluluklarının etnik birliği olan Karluklar (VIII-X. asırlar) ile Karahan evladı (X-XII. asırlar) memleketlerinde, Kuzey, Batı ve Güney Kazakistan'ı mekan tutan Türk kavimlerinin birliği de Kimaklar ile Kıpçaklar memleketlerinde tezarada gelişti.

Kazakistan'daki Üysin, Kanlı, Dulat, Kıpçak, Karluk, Tele, Yama, Oguz gibi kavimlerin birer birer halk olup birleşmesine etki eden birtakım siyasi, sosyal, etnik ve ekonomik faktörler oldu. Hayvancılık arazileri, sulaklar, tarım havzaları, kışlıklar, feodal düzen, ortak Türk dili ve kültürü, gelenek ve görenekler onların en önemlileridir.⁴³

Tarih ilmi Kazakların şimdiki sınırlarında eskiden beri yaşadıklarını, burasının onlar için ana yurt olduğunu ispatlamaktadır. Dünya tarihi ilmi ise, bu top- raklarda çok erken zamandan beri göçmen-göçbeli ve yerleşik bir medeniyetin varlığını kabul etmektedir. Arkeolojik kazılar ve anıtlar, Çin ve Arap yazarların eserleri, Rus ve başka ulustan seyyahların verdikleri bilgiler, asırlar boyu Kazak-

⁴⁰ H. Argınbayev, *Kazak Otbası* (Kazak Ailesi), Almatı 1996, s.7; S. Asfendiyarov, *İstoria Kazakstana*, Almatı 1935, s. 43.

⁴¹ H. Argınbayev, a.g.e., s. 27; Abduveli Kaydar, *Kazak Kandıy Halık?* s. 6 vd.

⁴² El-Kulandi, a.g.e., C. I, s. 143.

⁴³ S. Hizmetli, *Orta Aziya Tarihi Jane Örkényeti*, Çimkent 2003, s. 220; Amancolov, a.g.e., s. 143.

ların günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu topraklarda yaşadıklarını göstermektedir. Ayrıca, arkeolojik bulgular ve belirtilen kaynaklar Bakır Devrinden itibaren eski Türk kavimlerinin belirtilen yerdeki medeniyetinin varlığını ortaya koymaktadır.⁴⁴

Kazak Hanlığı'na, zamanla, başka kavimler de katıldı; böylece "Kazak" adı Hazar denizinden Altay'a, Sırderya'dan Oral sahasına kadarki coğrafyada yaşayan göçmen kavimlerin ortak adı oldu. Ancak Kazak halkı da Kazak devleti de bir anda meydana gelmedi. Ulusal sosyal ve ekonomik varlığına bağlı olarak önce Ulu, Orta ve Küçük Cüz kavimleri meydana gelecektir. Her bir Cüz'ün yaşayacağı, göçüp konacağı elverişli yerleri (yazlık, kışlık otlaklar, ticaret ve tarım merkezleri gibi) olmalı idi. Nitekim Ulu Cüz, Congar Aladağı'ndan Balkaş Gölü'ne kadar uzanan bölgeyi, Şu nehrinin kuzeyindeki yaylalardan güneybatısına ve Sırderya'nın yukarı kıyısına kadarki bölgeyi kendine mekan tuttu. Ulu Cüz'ün bünyesine Dulat, Alban, Celayir, Şapıraşlı, Suan, Kanlı, Sirgeli, Şanıskılı, Islı, Ocaklı, Sarı Üysin toplulukları girdi.⁴⁵ Orta Cüz, doğuda Tarbağa dağ otlakları, Balkaş Gölü, Karadağ etekleri, güney ve kuzey Sibir yazlıkları ile Ertiş(İrtiş) nehri arasındaki yerlere yerleşti. Argın, Nayman, Kıpçak, Kerey, Vak, Konırat kavimleri onun içinde yer aldı. Küçük Cüz ise, güneyde Sırderya ile Aral denizinden başlayan, Hazar'ın doğu kısmındaki yaylaları, kuzeyde Irgız, Embi, Tobıl, İdil, Yayık yolu ile Orınbar sahasına, Oral dağı'nın eteğine kadar uzanan toprakları kendisine yurt seçti.⁴⁶

Aslında bu üç cüzün temelini oluşturan Ak Orda'nın, Nogay Ordası'nın Ebulhayır Hanlığı'nın, Özbek Hanlığı'nın sakinleri birbirine akraba topluluklar idi.

Kazak Yurdu ve Ulusu

Tüm ulusun adamlarını bünyesinde toplayan yer "il-el"(ülke-ölke) adıyla anılmaktadır. İl, ulusun temelidir. İlinde ayrılan ulus barış ve huzur içinde yaşayamaz, mutlu olamaz. Her ulusun kendine yerleşim yeri olarak seçtiği coğrafya "yurt" diye isimlendirildi. Tarihte yaşayan ulusların yurtları bilinmektedir. Kazak halkının yurdu da iyi bilinmektedir.

Türk halkları tarihçiliğinde, "*herbir bilinen ulusun idaresinde Cengiz neslinden bir sultan*" oldu. İli, halkı yöneten sultanın kudreti bu yurdun her yanına egemendir. Uzun süre konargöçer- göçmen yaşayan Kazak Ulusu, kendi özgürlüğünü koruyup yaşatan bir politik ve idari yapı seçti. Değişmeyen bir yurdunun olması, Kazak Ulusunun bölgesel-coğrafi mekanının varlığını göstermektedir. Hanların tam beyliği ona politik bir özellik kazandırmaktadır. Ulusun il olarak yerleşmesi ise, bilinen bir yerde yerleşen aşiretler-kabilelerin politik-toplumsal amacı, sosyal-ekonomik ilişkilerin temeli, ulusun savunma gücü gibi konulara

⁴⁴ S. Hizmetli, a.g.e., s. 227; Amancolov, a.g.e., 1. Cilt, s. 147.

⁴⁵ Amancolov, a.g.e., s. 147.

⁴⁶ Amancolov, a.g.e., s. 145-148.

önemli etkide bulunmaktadır.⁴⁷

Kazaklar, zaman zaman ulusluktan kabileliğe(cüzlere), bazen de kabilelerden ulusluğa dönüştüler. Örneğin Kazak Ulusu, Hak Nazar Han devrinde Büyük(Ulu) Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz adları ile üç topluluğa bölündü. Buna ek olarak kabileler (cüzler-ordalar), bünyelerindeki göçbelilerin sayısına göre değil (mesela Küçük Cüz topluluğu ötekilereden sayıca çok), onlara bağlı aşiretlerin büyüklüğü -küçüklüğü ve yerleştikleri coğrafi bölgenin alanına göre değerlendirildi.

Kaynaklarda, Kazak Cüzlerinin ortaya çıkışları konusunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır.⁴⁸ Ancak, genel kanaata göre Kazaklar XVII.yüzyılın başında cüzlere (orda) bölünmüştür. Birleşik Hanlığı idare eden Tavke Han (öl. 1715-1718 arasında) devrinde , Üç Cüzü yönetmek için “ *özel üç başkan*” seçilip, doğrudan Han’a bağlanmıştır.Ulu Cüz’ü Töle bi(Tölr Bey), Orta Cüz’ü Kazıbek bi(Kazıbek Bey), Küçük Cüz’ü Ayteke bi(Ayteke Bey) yönetmiştir. Bununla beraber Kazak Ulusunun başında Cengiz neslinden biri bulunmasına karşılık, Kazak cüzlerinin başında kendi aralarından çıkan beyler bulunmuştur.⁴⁹

Kazak Cüzleri’nin yerleştikleri coğrafya aşağıdaki şekilde olmuştur:

Büyük(Ulu) Cüz, Güney Kazakistan bölgesi, özellikle de Yedisu boyu; Orta Cüz, Kuzey, Orta ve Doğu Kazakistan bölgeleri; Küçük Cüz ise Batı Kazakistan bölgesinde yaşamıştır.⁵⁰

Kazakistan coğrafyası tarihinin 4 bin yıllık tarihi geçmişi vardır. Çünkü, Kazakların en eski tarihi M.Ö. I. Yüzyıllarda Harezmlilerin kuzey bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Sakalar’a(İskitler) kadar uzanmaktadır.⁵¹

Kazak devleti tarihinde çok tanınmış han, sultan, bey ve kahraman az sayıdadır.

Kazak ilinin “ *Kazakistan*” diye anılması, daha ziyade Selçuklu hakimiyeti sonrasındaki gelişmelerle ilgilidir.

Kazak Hanlığı-Devleti (1456-1847), herşeye rağmen uzun süre yaşadıysa da, Kazakistan ve Kazaklar hakkındaki ilmi çalışmalar yeterli değildir. Bu nedendir ki, yaklaşık 400 yıllık tarihi geçmişi olan Kazak Hanlığı sürekli dikkatlerden kaçmıştır. Türk Milletleri ve Devletleri Tarihinde Kazak Hanlığı’na yer verilmemiştir.

Bununla birlikte, 1991’de SSCB’nin çökmesi ve Orta Asya Bağımsız Türk

⁴⁷ Kulandı, a.g.e., s. 266-267.

⁴⁸ LN. Gümilev, *Köne Türikter*, Almatı 1994, s. 39.

⁴⁹ Kulandı, a.g.e., s. 257-266.

⁵⁰ Kulandı, a.g.e., s. 147.

⁵¹ Sakalar hayvancılıkla meşgul olmuşlardır. Onların komşuları Perslerle olan savaşları bilinmektedir. Sırderya boylarında yaşayan Sakaların hem Orta Asya’nın hem de Orta Doğu’nun kaderinde önemli rol oynadıkları malum. Sakalar Batı, Doğu, Güney ve Kuzey Kazakistan sahalarında göçebe yaşamışlar ve kendilerine has bir kültür meydana getirmişlerdir.

Cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra gerek Kazak tarihçileri gerekse Türk araştırmacıları Kazakistan ve Kazak tarihi ile yakından ilgilenmeye başladılar ve bu alanda değerli eserler meydana getirdiler.⁵² Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin erken başlaması da bu durumda etkili olmuştur.

Kazak- Kalmuk İlişkileri

Kazaklar ve Kalmuklar birbirine komşu ve akraba toplumlardır. Aynı coğrafyada, komşu otlakları, yaylaları, ovaları, yazlıkları ve kışlıkları olan, yanyana yaşayan iki halk idiler. Aralarındaki ilişkiler, barış ve iyi komşuluk ilişkileri, savaş ve düşman kavimler ilişkileri şeklinde iki süreçte meydana geldi. Kalmuklar, XV. Yüzyılda, Orta Asya coğrafyasında, büyük bir göçmen imparatorluğu kuran Moğol topluluğudur. Onlara “Oyrat-Congar” adları da verilmiştir.⁵³

Ş.Ş.Velihanov gibi, Kazaklar ile Nogayları bir tek etnik topluluk, bir halk sayanlar bulunmaktadır. Nogay adı, Cengiz Han evladından, Cengiz’in büyük oğlu Coşu Hanın 7.oğlu Bular’ın oğlu Tatar’ın oğlu Nogay’ın adından gelmektedir. Nogay, Altın Orda’nın 12 ulusa bölünmesinden sonra Dineper Nehrinden Nogay ulusu topraklarına kadar uzanan yerleri yönetti.⁵⁴ En eski Kazak tarihçisi Kadıralı bi Kasımulı “*Şecireler Cınağı*” (1602’de yazıldı) adındaki eserinde Kazak ve Nogay’ın han, sultan ve beylerinin asılları hakkın da geniş bilgi vermektedir.⁵⁵

Kalmuklar, Cengiz Han devrinde Baykal Gölü’nün batısına kadar uzanan ormanlık alan ile Aladağ’ın eteklerinde yaşadılar. Daha sonra ikiye bölündüler; onların bir bölümü Cengiz Han’ın torunu Hülagü ile Batı’ya vardı, İlhanlı devletinin kuruluşuna destek oldu. İkinci bölümü ise, Hülagu Han’ın kardeşi Kubilay’ın liderliğinde Çin’in ele geçirilmesine ve Moğol devletinin kurulmasına gereken çabayı gösterdiler; daha sonra 1368 yılında Yuan Hanlığı’nın yıkılmasından ve tüm Moğolların ülkeden çıkarılmasından sonra, Moğolistan’a dönüp , burada, “Oyrat” veya “*Congar Hanlığı*” diye isimlendirilen büyük bir göçmen imparatorluğu kurdular.⁵⁶

Oyrat Hanlığının kurucusu Doğan Han (1416-1439) oldu, fakat Hanlığı İmparatorluk düzeyine yükselten oğlu Esen Taycı(1439-1455)’dir.

Çin’e birçok akın düzenleyen Esen Taycı, 1447 yılında Türkistan’a yönelecek Özbek Hanı Abilhayr’ı kendine tabi kıldı ve İli Kazaklarını yurtlarından kovup

⁵² J. Şalginbay, “*Istoriya Kazaskoy Kinijnoy Kulturi* (XIX v.-1917 vı- 1991-2001), Almatı 2009; *Kazaskoy Kinijnoy Delo* (XIX-XX vı), Almatı 2009; *Kazakstan vı Zarubejnıh İstoçnikah i Materyalah*, Almatı 2009 – isimlerindeki toplam 1500 sayfalık biyografik-bibliyografik eserlerinde XIX ve XX. Yüzyıllarda Kazakistan ve Kazaklar hakkında yazılan eserler ile yazarları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Z.V. Toğan’ın *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş, Tarihte Usul* adlarındaki kıymetli eserleri de pekçok önemli kaynak hakkında bilgiler içermektedir.

⁵³ Buçurin, a.g.e, s. 93-95; Kulandi, a.g.e., s. 96.

⁵⁴ Kulandi, age., s. 97; Buçurin, a.g.e., s. 95.

⁵⁵ Kadıralı bi Kasımulı, *Şecireler*, s.79; Kulandi, a.g.e., s. 97-98.

⁵⁶ Kadıralı bi Kasımulı, a.g.e., s. 114.

çıkardı. 1745 yılında Kalmuk-Congar İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştı.⁵⁷

Moğol kabileleri ve idarecileri arasındaki mücadelelerin sona ermesi üzerine, XVI.asrın ikinci yarısında, Altan Han idaresindeki Oyratlar 40.000 ailelik bir kuvvetle Doğu Türkistan'a saldırdılar. Kazak Hanı Haknazar bu hucumu püskürttüyse de, Oyratlar yeni başkanları Hu Uraluk zamanında Kalmuk topluluğu ile birleşerek yeniden saldırdılar ve Kazak bozkırlarını yağmaladılar.

Kalmuk istilasını Mangıslak'taki (günümüzdeki Mangısdag- Akdag eyaleti) Türkmen boylarını da yerlerinden etti ve Batı Kazakistan'a kadar uzandı.

Neticede Kalmuklar, Ural ve Volga nehirleri arasında devlet kurdular. Kalmuk saldırılarında büyük zayıflık vererek zayıf düşen Kazaklar arasında bölünmeler başladı ve başkanları Polat Han'ın ölümü ile birlikte Üç Orda ayrı hanlıklar halinde yaşamaya başladı.⁵⁸

Kazak-Cungar İlişkileri

Cungarlar, XVI.asrın ortalarında, Oyratların Moğolistan'da kalan kısımlarıyla birleşerek Hung Batur başkanlığında istila hareketlerine başladılar. Tüm Doğu Türkistan'ı ve Taşkent'i ele geçirerek Çin içlerine kadar sokuldular. Belirtilen sahayı içine alan bir devlet kurdular. Ancak Çinlilerin güçlü direniş göstermeleri üzerine Kazak İline döndüler.⁵⁹

Kazaklar, önceleri, Cungar hücumlarına karşı kahramanca mücadele ettirlerse de, sonraları yenildiler ve bölündüler. Önce Ulu Cüz, sonra da Orta Cüz, Cungarların hakimiyetine girdi. Bu durumda, Küçük Cüz'ün başkanı Ebulhayır Ruslardan yardım istedi. Uzun zamandır zengin Kazak topraklarına ve bozkırlarına gözü olan Ruslar bu isteği geri çevirmediler. Rus Çarlığı, Başkurt Beylerinden Kutlu Muhammed Tevkelev'i Kazaklar'a fevkalade elçi olarak gönderdi. Tevkelev, Küçük Cüz'de Ebulhayır, sultan ve beylerden Rusya'ya sadık olacak, bu sadakatın uygulamasını sağlamak üzere de hanın yakınlarından birinin Rus başkentine rehin olarak gönderilmesini temin edecektir. Nitekim Tevkelev, 10 Ekim 1731'de, Han Meclisinde Rusya ile dostluk ilişkileri içinde yaşama kararı onaylattı ve bu anlaşmanın şartlarını yerine getirdi.⁶⁰

Tevkelev'in bu başarısı Rusya'yı fazlasıyla memnun etti. Artık Ruslar, Kazak Hanlığının zayıf durumundan her fırsatta yararlanacak ve Başkurtlar başta olmak üzere Türk kavimlerine saldıracaklar, topraklarını ele geçireceklerdir.⁶¹

Ebulhayır'ın 1748 yılında muhalifleri tarafından öldürülmesinden sonra, yerine bir zamanlar Ruslar'a rehin bıraktığı oğlu Nur Ali, han tahtına oturdu(1748-1775). 1760 yılında Ruslar'ın ferman çıkararak Küçük Cüz'e Ural nehri bölge-

⁵⁷ Buçurin, a.g.e., s. 91-93

⁵⁸ Ş.Ş.Velihanov, 5 *tomdık Şiğ*, Almatı 1985, 4.cilt, 252-253.

⁵⁹ Velihanov, a.g.e., s. 253-254.

⁶⁰ Velihanov, a.g.e., s. 254-263.

⁶¹ S. Hizmetli- S. Yoldaşov, *Kazakistan Tarihinde Şiğ Ordabası Deviri*, Almatı 2004, s. 11 vd.

sini yasaklamaları Kazakların açık düşmanlığına sebep oldu. 1773'deki isyanı bastıran Ruslar, Küçük Cüz'ü hakimiyetleri altına almaya başladılar.⁶²

Bu sırada Orta Cüz Kazakları da Kalmuklar ve Ruslar tarafından tehdit ediliyordu. Orta Cüz Hanı Abilay'ın bu durum karşısında Çin'e yakınlaşması Kazakları rahatlattı ve birlik saflarını güçlendirdi. Ne var ki, Çin yönetimi bir süre sonra Abilay Han'ın kendilerine tabi olmasını istedi ve ilişkiler bozuldu. Abilay Han 1739'da kendilerini Orta Cüz'ü işgal etmekle tehdit eden Çinlilere karşı Ruslar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Ancak Ruslar'ın Orta Cüz Kazaklarını kendi hakimiyetlerine almak istemesi ve Kazak topraklarında askeri kaleler kurmaya yönelmesi Abilay Han'ı saf değiştirmeye mecbur etti. Yeniden Çin-Kazak ittifakı kuruldu. Bu durumda Ruslar, Abilay Han'a karşı daha yumuşak bir siyaset takip etmeyi yeğlediler. Abilay Han da bundan yararlanarak Güney Kazakistan'ın önemli yerleşim ve kültür merkezleri olan Sayram, Sozak ve Çimkent'i idaresi altına aldı; Sirderya boylarındaki hakimiyetini de güçlendirdi.

Abilay Han'ın 1781 yılında ölmesi üzerine bu huzur ve barış dönemi sona erdi. Yerine geçen oğlu Abdullah zamanında(1781-1782) Rus baskısı yeniden arttı. Çin'e yakınlaşarak bu tehditleri önlemeye çalışan Abdullah başarılı olmadı ve 20 Nisan 1782'de Ruslar tarafından esir edildi. Bunun üzerine Orta Cüz Hanı olan Veli Han, Ruslara karşı açıkça mücadele başlattı. Çin ve Buhara Emirliği ile dostane ilişkiler kurarak Güney ve Güneydoğu sınırlarını güven altına aldı. Ancak Ruslar da boş durmadılar; Kazak aşiretleri ve kabileleri arasında karışıklıklar çıkararak Kazakları zayıf düşürmeye ve kendilerine bağlamaya çalıştılar. Neticede, 1812 yılında Orta Cüz Hanlığı ikiye bölündü; 1817'de Bukey Han'ın, 1819'da da Veli Han'ın ölümü Orta Cüz Hanlığı'nın daha çok zayıflamasına, Ruslar'ın da daha çok Kazak toprağını işgal etmelerine sebep oldu.⁶³

Öte yandan onbir Kazak boyunu içeren ve Almatı, Evliya Ata, Çimkent, Talas ve Yedisu bölgelerinde hakimiyet süren Ulu Cüz, 1723'lerde Kalmukların saldırılarına maruz kaldı ve onların hakimiyetleri altına girdi. 1750 yılına kadar Kalmuk hakimiyetinde kalan Kazaklar, aynı zamanda Çinlilerin saldırılarıyla mücadele etmek durumunda kaldılar. Bu durumda, Ruslar harekete geçtiler ve Kazak İlinin önce kuzey kısmını, sonra kalan kısmını işgal ettiler. Böylece XIX.asırda Kazakistan tamamıyla Rus hakimiyetine girmiş oldu.⁶⁴

Aslında Rus baskıları, Kazak halkının XVIII, XIX ve XX. yüzyıllar tarihinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu baskıların ilki Rus köylüsünün kolonileştirilmesi, daha sonra da geniş şekilde şehirleştirilmesiyle kendini göstermiştir. Bunu, endüstrileştirme süreci izlemiştir. Şehirleştirme daha çok Rus muhacirlerinin getirilmesiyle, kısmen de bozkır Kazaklarını zorla şehirlerde yerleştirip Rus prole-

⁶² S.Yoldaşov, *Kazakistan Tarihinin Ontustik Ömiri*, s. 178.

⁶³ S. Hizmetli- S. Yoldaşov, a.g.e., s. 4-5.

⁶⁴ Rusya- Kazakistan ilişkileri için bkz: Osman Söylemez, *Küçük Cüz- Rus İlişkileri*, İstanbul 2007(basılmış doktora tezi)

teryaşının yanında Kazak proleteryaşına haline getirmesiyle gerçekteleşmiştir.⁶⁵

Bu siyasetin sonuçları şu şekilde oluşmuştur: 1926'lı yıllarda Kazakistan'da nüfusun %19.8'i (1.28 milyon) Rus, %13.2'si (0,86 milyon) Ukraynalılar meydana getiriyordu.

1926'larda Kazak MSSC'nin(Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) nüfusu 6.198 milyon idi. Bunun 2.164 milyonu Rus idi ki, toplam nüfusun %35'ini meydana getiriyordu ve böylece Ruslar bütün şehir nüfusunun % 61'ni oluşturuyordu.⁶⁶

1939 nüfus sayımı, 1926'daki Kazak nüfusunun yarı yarıya azaldığını göstermiştir. Şöyle ki, 1926'da SSCB'deki(yani Ukrayna, Özbekistan gibi 16 kurucu Cumhuriyetin 15'indeki) Kazak nüfusu 4 milyondan fazla iken, 1939'da 3.628 milyona düşmüştür.

Günümüzdeki Kazakistan yeri, 1926 yılında, Türkistan eyaletinin Bozkır Arazisi'yle birleştirilmesi sonucu teşekkül eden bir coğrafyanın adıdır. Ancak , yine de RSFSR(Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) içinde bir MSSC vaziyetindeydi.⁶⁷

Kazak-Rus İlişkileri

Ebulhayır Han idaresindeki Kazak yurdunu kendi topraklarına katmak isteyen Rus devleti, onun dış politikasının zayıflığından ve kendilerinden yardım istemesinden yararlanarak Kazak İlini istilaya azmetmiştir.

Oyratlar, Kalmuklar ve Cungarlar'ın Kazaklara saldırıları ve Kazak İline verdikleri zayıat Kazak halkının Ruslar'a yaklaşmasına ve onlardan yardım istemesine sebep oldu.⁶⁸

XVIII. asra gelindiğinde Kazaklar göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayarak, hayvancılık ve tarım ile uğraşarak varlığını sürdürdü. Ancak XVIII ve XIX asırlarda Ruslar, Kazak İlini yavaş yavaş ele geçirdiler.

XV.asrın sonu ve XVI.asrın başlarından itibaren Rusya gözünü Batı Türkistan'a dikti. XVII-XVIII. asırlarda ise, Cungarlar Kazak İlini istilaya yöneldi. 1723-1740 yılları arasında Kazak topraklarında Cungar hakimiyeti yerleşmeye başladığında, Kazak kavmi Töle bi, Kazıbek bi ve Ayteke bi'lerin önderliğinde ulusal bağımsızlık mücadelesine çıktı.

Ne var ki, bu birliktelik kısa sürdü ve Kazaklar yeniden ayrı kabileler idaresinde yaşama düzenine döndüler. Bu durum, Kazak ilini sömürmeyi tasarlayan Rus yönetiminin Yayık nehrinin doğu yakasındaki yerleri istila etmesine yolaçtı. Rus Devleti, Kazak yurdunu bölgelere bölerek kendine bağladı ve kazakları da

⁶⁵ Sabit Yoldaşov, a.g.e., s. 16-18.

⁶⁶ M. Saray, *Kazakların Uyanışı*, s. 407-412.

⁶⁷ M. Saray, a.g.e., s. 417 vd.; A. Kara, a.g.e., s. 390-412.

⁶⁸ A. Kara, a.g.e., s. 442-523, 545 vd; M. Saray, a.g.e., s. 423.

etnik temelde bölüp parçaladı.⁶⁹

XIX.yüzyılda tüm Kazak Cüzlerini hakimiyetine alan Ruslar, Kazaklara müstemleke muamelesi uygulamaya başladılar. Bazı coğrafi bölgelerin Kazaklara yasaklanması, 1799'da , yeni Ceza Hukukuna göre Kazakları yargılamaları, 1800'den itibaren Kazak Hanlığına seçilenlerin Rus hükümeti tarafından tasdik edilmesi onun örneklerindedir.⁷⁰

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti: Kuruluşu, Gelişmesi ve Genel Durumu

Kazakistan'ın Rus İmparatorluğuna katılması ve bunun sonuçları konumuz açısından önem taşımaktadır. Kazakların ister kendi iradesiyle, ister sömürgecilik-istila yolu ile, isterse bazı göçebe ve yerleşik toplulukları kendi tarafına çekmesiyle olsun, Rusların Kazakistan'ı Çarlık Rusya'ya dahil etmesi, herşeye rağmen Kazakların yurtlarından uzaklaşmalarına yol açmamıştır; tersine onlar topraklarını muhafaza etmişlerdir.⁷¹

Ancak, memleketlerinin birçok verimli toprağı Ruslar tarafından işgal edilen Kazaklar, Komünist yönetimin başa geçmesinden sonra da durumlarında bir gelişme olmadığını gördüler. Dinmuhammed Konayev'in uzun süre Kazakistan Komünist Partisi'nin başında bulunması, yapılan zulüm ve haksızlıklar konusunda halkın gözünü açtı. Hem maddi hem manevi yönden sömürdüklerini anlayan Kazak halkı, her alanda yokedilmek politikasına maruz kaldıklarına kanaat getirdi.

Çarlık Rusya'nın kolonileştirme politikasına karşı başkaldıran Kazaklar, Dinmuhammed Koneyev'in önderliğinde birleşti. Ancak Ruslar Koneyev'i Kazak Komünist Partisi başkanlığından uzaklaştırıp, yerine bir rus olan Gennadiy Kolbin'i getirdi. Bu durum bardağı taşıran son damla oldu.Çünkü Kazaklar yeniden Rus idaresine sokuluyordu.

16-18 Aralık 1986'da Kazak halkı Ruslar'a tepkisini gösterdi ve sokaklara döküldü. " *Kolbin evine dön*", " *Kazakları yönetecek Kazak olmalıdır, Kazakistan Kazaklarındır*" gibi pankatlar açıp yürüyüş yaptı, sesini yükseltti.

Gösterilere Almatı'da onbinlerce kazak katıldı ve onlardan birçok öğrenci ve polis Ruslar tarafından tutuklandı veya öldürüldü.⁷²

Gelişmeler karşısında oldukça endişelenen Sovyet idaresi, Kazakistan'daki tansiyonu düşürmek, direnişi kırmak üzere 10 Ocak 1987'de Kazakistan Komünist Partisi 2. Sekreterliğine Sağıdulla Kubaşşev adında bir Kazak getirdi. Bunun üzerine olaylar geçici olarak durdu ise de, Ruslar'ın göstericileri tutuklayıp eziyet etmeleri büyük infiale sebep oldu. Bu sırada Rusya'nın başında M.S. Gorbaçov, Kazakistan Bakanlar Kurulu'nun (Hükümetin) başında ise Nursultan

⁶⁹ S. Yoldaşov, a.g.e., s. 217 vd.

⁷⁰ M. Saray, a.g.e., s. 424; A. Kara, a.g.e., s. 544 vd.

⁷¹ M. Saray, *Kazak Türklerinin Tarihi*, s. 102-103 ; A. Kara, a.g.e., s. 368-413.

⁷² J. A. Kara, age., s. 430-460.

Abişülü Nazarbayev bulunuyordu.

Bağımsız Kazakistan'ın kurulmasının en önemli faktörlerinden biri, Kazak halkı ve Dinmuhammet Konayev'in öncülüğündeki aydınların direnişidir. İşte bu noktada, Komünist Partisi üyesi olan Nazarbayev'in sahneye çıktığı görülmektedir.

O, bağımsızlık gösterilerinde halkın yanında yer aldı ve Kazakistan'ın Kazaklar tarafından yönetilmesi gerektiği görüşünü savundu.

1940 yılında dünyaya gelen, kimya ve metalurji lisans öğreniminden sonra ekonomi alanında doktora yapan Nazarbayev, hem Kazakistan'ın problemlerini hem de Rusya'nın siyasetini iyi biliyordu.⁷³

Sonunda, 22 Haziran 1989'da Kolbin'in Moskova'da başka bir göreve atanması üzerine, Nazarbayev Kazakistan Komünist Partisi'nin Başkanlığına getirildi. Nursultan Nazarbayev Rusya yönetimi ile iyi ilişkiler kurdu, ama Kazakistan'ın Almatı'dan yönetilmesi gerektiği siyasetini savunmayı da bırakmadı. Ayrıca, ana dil ile milli kültüre büyük önem veren Nazarbayev, Eylül 1989'da aldığı bir kararla Kazakçayı, Rusçanın yerine, Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmi dili ilan etti.

Ülke ekonomisinin millileşmesi ve bağımsızlığı için de çok mücadele eden Nursultan Nazarbayev, 14 Nisan 1990'da Parlamento tarafından ilk Kazak Cumhurbaşkanı seçildi.⁷⁴

1 Aralık 1991'de yapılan seçimde Nazarbayev, 5 yıl süreyle Kazakistan Cumhurbaşkanlığına seçildi. Kazakistan Parlemtosu 10 Aralık 1991'de "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını bırakarak "Kazakistan Cumhuriyeti" adını kabul etti.

Kazaklar, 1991 yılında, Orta Asya Türk kökenli halklar arasında, en son bağımsızlığına kavuşan ulus oldu.⁷⁵ Kazaklar, değişik alfabelerle yazılsa da, her zaman ana dili olarak, Türk Dili Ailesinden "Kazakça"yı konuştular.⁷⁶

Kazaklar 1991 yılında bağımsızlığını alınca "ulus" meselesini siyasi yönden çözdü; yani Kazak Halkı "İl-Millet"e dönüştü. Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev de Kazakçayı "Ülke Dili, Devlet Dili-Resmi Dil" ilan etti.⁷⁷

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti geçen 20 yıl içinde ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda önemli gelişmeler gösterdi ve hızla kalkındı. Uluslararası arenada kendini kabul ettirdi; birçok uluslararası kurum ve kuruluşlara üye oldu, pekçok önemli siyasi, ekonomik ve ilmi toplantıya ev sahipliği yaptı. Ülke ge-

⁷³ Nazarbayev'in hayatı için bkz: Ali Tokul, *Kutup Yıldızı*, Almatı 2002; Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, s.191-194

⁷⁴ M. Saray, age., s. 187-189.

⁷⁵ Keith HITCHINS, "Kazaklar" mad., İslam Ans. 25. Cilt, s. 131, İstanbul 2002; M. Saray, age., s. 195.

⁷⁶ K. HITCHINS, aynı eser, aynı makale, s.133.

⁷⁷ Garifulla Esim, *Kazak Uytınan Kazak Eline*, Almatı 2010, s. 17.

lişti, zenginleşti ve dış dünya ile çok yönlü ilişkiler kurdu; Kazak halkının sosyal, ekonomik ve kültürel durumu iyileşti. Dolayısıyla Kazakistan Orta Asya'nın hızla gelişip kalkınan, kaynakları güçlü ve zengin, halkı müreffeh ülkesi durumuna yükseldi.

SONUÇ

Kazaklar, Orta Asya'da Sakalar-İskitler zamanından itibaren yaşayan Türk halklarından. Tarihteki ilk Kazak "Alaş" adı ile bilinmektedir. M.S. VII. asra kadar "Türk Kaanlıkları"(Doğu ve Batı Göktürkler İmparatorluğu) bünyesinde varlığını sürdüren Kazaklar VII-XVII. asırlar arasında "kabilecilik" idaresinde "kabileler-cüzler" halinde yaşadılar. XVIII. asırda (1729 Ordabaşı Kurultayı'ndan sonra) "Kazak Halkı" olarak birleştiler ve "Kazak Ulusu"nu oluşturdular. Bu kararların ve birleşmelerin oluşumunda Kazak-Kalmuk, Kazak-Cungar Savaşlarının önemli rolü oldu.

Bununla birlikte, Kazak tarihçiliğinde Kazakların varlığını "Kazak Hanlığı Dönemi"nden başlatmak gelenekleşti. Bu anlayışın oluşmasında SSCB'nin sömürgecilik anlayışının etkili olduğu düşüncesindeyiz.

Kazaklar tarihte çok büyük sıkıntılar çeken ve zulümler gören, sömürgecilik ve baskıncılıklarla mücadelede milyonlarca insanını kaybeden ama, milli ve manevi değerlerini koruyarak günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başaran bir halktır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, geçen 20 yıl içinde ekonomik ve sosyal kalkınmasını hızla gerçekleştirerek, birçok önemli siyasi ve kültürel olaya imza attı. Uluslararası ve bölgesel birçok kurum ile kuruluşu üye olan, çok sayıda uluslararası politik, sosyal, kültürel ve ekonomik toplantılara ev sahipliği yapan Kazakistan, siyasi istikrarı, hızla gelişen ekonomisi ve sosyo-kültürel kalkınması ile "Orta Asya'nın Parlayan Yıldızı" olma nitelemesine layık bir ülke görünümündedir.

Kaynaklar

- » A. Kara, En Eski Devirden Günümüze Kadar Kazakistan ve Kazaklar, İstanbul 2007.
- » A.K. Kulandi, Uranga Şıkkan Baktıbay (Cenge Çıkan Baktıbay), Almatı 2010.
- » Ahmet Taşağul, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Ankara 2004.
- » Ali Tokul, Kutup Yıldızı, Almatı 2002.
- » Garifulla Esim, Kazak Ultınan Kazak Eline, Almatı 2010.
- » H. Argınbayev, Kazak Otbası (Kazak Ailesi), Almatı 1996.
- » J. Şalınbay, " İstoriya Kazaskoy Kinijnoy Kulturi (XIX v.-1917 vı- 1991-2001), Almatı 2009.
- » Keith HITCHINS, "Kazaklar", İslam Ans. 25. Cilt, s. 131, İstanbul 2002.
- » Komisyon, Köne Devirden Kazırğı Küнге Deyin Kazakistan jane Kazaklar, Almatı 1994(En Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, çev. A. Kara, İstanbul 2007) .
- » LN. Gümilev, Köne Türikter, Almatı 1994.
- » Mehmet Saray, Kazak Türklerinin Tarihi, İstanbul 1993.
- » Mehmet Saray, Kazakların Uyanışı, İstanbul 2008.
- » Osman Söylemez, Küçük Cüz- Rus İlişkileri, İstanbul 2007(basılmış doktora tezi).
- » S. Hizmetli- S. Yoldaşov, Kazakistan Tarihindeki Ordabaşı Deviri, Almatı 2004.
- » R. Grousset, L'Empire de Stepe (Bozkır İmparatorluğu, çev. M. Reşat Uzman, İstanbul 1980);
- » S. Hizmetli, Orta Azya Tarihi jane Örkeniyeti, Çimkent 2003.

- » Ş.Ş.Velihanov, Şıkarmalar Jınağı, Almatı 1985, 4.cilt
- » M. Joldasbekov, Turkskii Mir Avrazii vı Konteksti Razvitiye Kulturu Zapadnih Turkov, Medeni Mura, Astana 2009
- » Z. V. Toğan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s.160.
- » K.R. Amancolov, Türki Halıklarının Tarihi, Almatı 2005.